

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԻՄԱՍՏ ԵՒ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԻՄԱՍՏԸ

ԵՒ

ԻՄԱՍՏԻՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

•

ՍԻՌՆԻ տեցեալ քիւին մէջ առած էինք հանգուցեալին ինքնակենսագրութիւնը: Ինքնակենսագրութեան զիրք գտած էինք իր Յռուսողէմ ձգած ձեռագիրներուն մէջէն: Այս քիւնով նոյն ձեռագիրներէն կը հրատարակենք վերոյիշեալ յօդուածը, ունենալով միաժամ յոյսը որ ան ասիլէ առաջ չէ հրատարակուած:

ԽՄԲ.

Իրականութիւն մըն ենք, որ կ'ապրինք իրականութեան մը մէջ: Կը կարծենք սովորաբար թէ մեր ըզզայարանքներուն տարրականօրէն մեզի ճանչցուցածէն միայն բաղկացած է այս վերջինը, Զեւերէն, Գոյներէն, Զայներէն եւայլն, զորս զգայութիւններ կ'անուանէ հոգեբանութիւնը: Բայց փոքր անդրադարձում մը այն բանին զոր մեր շուրջի իրականութիւնը կը կոչենք, ցոյց պիտի տայ մեզի թէ իրապէս ան շատ աւելին է քան գումարը այդ նիւթական տարրերուն զոր կը զգանք անկէ: Այդ տարրերը կան անշուշտ մեր շուրջի աշխարհին մէջ, մեր «Տիեզերք» կոչածին մէջ, բայց անոնց վրայ աւելցուած դեռ մեծ և կարեւոր բաժին մը կայ որ մեզմէ կը դրուի անոնց վրայ և որ անոնց մեր հազցուցած իմաստներէն, մեր անոնց տուած նշանակութիւնէն ու արժէքէն կը բաղկանայ: Մեր տեսած «Տիեզերքը», այն իրականութիւնը որուն մէջ

կ'ապրինք, կը գործենք, էապէս իմաստաւորուած ու յաճախ առողջ գանազան արժէքներով արժեւորուած, մեկնուած ամբողջ մըն է: Այդ մեկնութիւնը շատ անգամ այնքան սովորական ու բնական դարձած մեզի որ չենք անդրադառնար անոր գոյութեանը: Բայց կայ ան:

Արդ, ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ այդ իմաստ ըսուած բանը որ կուտանք իրերուն, որով կ'արժեւորենք, կը մեկնենք գանազան: Ի՞նչպէս կ'աւելցնենք այդ «իմաստը» իրերուն որով կը հարստացնենք մեր զգայարանական տուեալները, որով յաճախ այլ լակերպուած կը տեսնենք իրերը: Այդ իմաստաւորումը միւսներէն տարբեր բնութեամբ բայց իր կարգին մեր «Տիեզերքը», մեր «Իրականութիւնը» կազմող երևութիւններէն մին է: Նթէ այդպէս՝ ճշմարտօրէն ի՞նչ աստիճանով եւրփին և իրականութիւն կայ այդ իմաստին մէջ ինքնին:

Այս հարցերուն մօտենալ պիտի փորձեն յետադայ էջերը: Ուրիշ բաներով ու քեֆնիք բացատրութեամբ՝ իմաստին էարանութիւնը (ontologie) կամ երևութարանութիւնը (phénoménologie) ընել: Շատ համառօտակի անշուշտ, որովհետեւ հարցը ընդլայնուած՝ իր մէջ ամբողջ փիլիսոփայութիւնը պիտի ընդգրկէ թիրեալ:

Բանի մը շատ սովորական իրողութիւններ, նախ:

Կը լսեմ մօտակայ փողոցէն ձայն մը: Կ'ըսեմ «ինքնաշարժի ձայն»: Ֆիզիքականօրէն, լոկ ախնջով, ձայն մըն է լսածս: Բայց անգիտակցութեան, գաղափարներու զուգորդութեան մը ինձի տուած վարժութեան հետեանքով մեկնութիւն մը կը կցեմ անոր, ու հոգեբանօրէն կը լսեմ իրաւցնէ՝ ինքնաշարժի ձայն: Այսպէս-դարձեալ քովի

սասիական նիւղերը ու բոլորամասնայ կրքութեան մը եւ բարձր ոգւով դաստիարակութեան մը բարիքը տալով նկիւղահայ սերունդներու: Նիւրական դժուարութիւնները դժբախտաբար արգելք կ'ըլլան վարժարանի յարաբեւման եւ 1934ին Շահան Պերպերեան կը մեկնի Նրուսաղէմ, Գուշակեան պատրիարքի հրաւերով այն սեղի ժառանգաւորաց Բնմայարանին մէջ ստանձնելու իմաստասիրութեան դասախօսութիւնը: Այս

երջանին Շ. Պերպերեան կ'ունենայ արուեստագիտական մարզին մէջ եւս բեղուն գործունեութիւն, կը յօրինէ հայ երաժշտութեան եւ պարարուեստի երկեր, կուսայ հայ երաժշտութեան նուիրուած համերգներ որոնք կը զսենն նշանակելի յաջողութիւն նանչցնելով հայ արժեքները: 10 տարի Նրուսաղէմ մնալէ վերջ 1944ին կ'անցնի Անքիլիասի Դպրեւանքը ուր իմաստասիրական դասախօսի ամպիոնը կը գրաւէ: Ս. Մ.

սենեակէս մէկը կը խօսի. ականջս թրթռացումներ միայն կ'ընդունի բայց ես կը լսեմ այսինչ անձին խօսքը — ձայնը:

Իմաստի տրւելութեան տարրական երեւոյթներ են ասոնք արդէն: Ինչ որ ականջս կուտայ ինծի մտքիս կողմէ անգիտակցութենէ կատարուած համադրութեամբ մը կը հարստացուի նշանակութիւնով մը ու հիմա ըմբռնած իրականութիւնս այդ աւելցուածին բաժինովը կայ իրր իրականութիւն:

Այսպէս «արտաքին աշխարհ» կոչուող իրականութիւնը հարուստ է զգայութիւններու ինծի տուածէն շատ աւելիով ու իրր այդպիսին է որ «ձանօթ աշխարհ» է: — Ու շատ տարօրինակ, նոյնիսկ անձկութիւն պատճառող իրականութեան մը զիմաց պիտի զգայինք ինքզինքնիս եթէ հոգեբանական տարրադարձութեան ճիւղով մը կամ հոգեկան ինչ ինչ հիւանդութիւններու հետեանքով մեր ձանօթ իրերու, օրինակի համար ճանչուող դէմքերու վրայէն, պակսեցնէին այդ մեկնութիւնէն աւելցուած բաժինը, զանոնք իրր զուտ զգայական տուեալ առնելու համար: Այսպէս պիտի սարսափէինք եթէ ամէն օր մեր կողմէ տեսնուած դէմքի մը նայէինք յանկարծ իրր օղջ ճանչուորի», որովհետեւ այդպէս մեր հիմա տեսած պատկերին և մեր վարժութեամբ տեսածին մէջ անսպասելի ու կարեւոր տարբերութիւն մը պիտի գտնէինք:

Մեկնութեան, իմաստաւորման յատկանշական երեւոյթներ են դարձեալ անոնք՝ որոնցմով լուսնին մէջ կրնանք դէմք մը որոշել, կամ ամպերուն մէջ կենդանական ձևեր տեսնել: Դարձեալ երբ ինչ ինչ հանելուկ պատկերներուն մէջ թաքուն դրուած մարդկային կամ կենդանական կերպարանքը կը յաջողինք գտնել: — Քառակուսի մը մէջ՝ եթէ ներգծենք ուրիշ քառակուսի մը և երկուքին անկիւնները իրարու կապենք զիծերով, յառաջ եկած ձևը կրնանք մեկնել ու «տեսնել» ըստ կամս իրր իր փոքր քառակուսիով խորութիւն մը ներկայացնող և կամ ընդհակառակը նոյն այդ քառակուսիով իրր տաշուած թանկագին քարի մը երեսակներուն պէս առաջակարկառ ձև մը պատկերող:

Այս վերջին իրողութիւնները անշուշտ մեկնութեան խաղեր են, բայց իրենց մէջ ի գործ դրուած մտային պրոցեսը նոյն է

անոր հետ, որով մեզ շրջապատող իրերը իրենց քովիններէն անջատ ճառարկաներ» կը տեսնենք ու կը ճանչնանք, ու կ'անուանենք, հակառակ որ իրենց զիծերն ու գոյները մօտ են ու կը խառնուին երբեմն իրենց շուրջի առարկաներուն զիծերուն ու գոյներուն: Նոյն այդ մտային պրոցեսով է դարձեալ որ աչքին փոքր տրուած առարկայ մը կը խորհինք իրր մեծ, անգիտակցօրէն իր հեռաւորութեամբ բացատրելով իր փոքրութիւնը:

Մեր ուսումնասիրութեան նիւթը իր ներկայացուցած ալլազան երեսներուն մէջ դրած ըլլալու համար պիտի որոշենք իմաստի տրւելութեան տարրեր քանի մը պարագաներ:

ա) Կայ նախ այն ուր իմաստը զգայաւորանական տուեալին յարակցեալ է միայն, զաղափարաց զուգորդութեան յայտնի երեւոյթով: Սա ձայնը յաճախ լսած ենք սա զանգակէն հնչուած. այդ ձայնը մեր մտքին մէջ զուգորդուած է այդ զանգակի պատկերին. հիմա երբ ձայնը միայն կը լսենք, մեր մտքին մէջ կուգայ զանգակը ու չենք լսեր այդ ձայնը իրր որեւէ ձայն, այլ «այսինչ — զանգակին — ձայնը»: Արտաքին աշխարհի իրերը «կը ճանչնանք» ընդհանրապէս այսպիսի իմաստաւորումով մը: Այդ իրերէն ունեցած մեր նախկին փորձառութեան ալլազան պատկերները այդ իրերուն ներկայիս մեզի տուած զգայութիւններուն առթիւ կ'արթննան մեր զիտակցութեան մէջ ու անոնցմով ամբողջացած «կը տեսնենք» հիմա այդ իրերը, իրր «ձանօթ» իրեր զանոնք առնելով, կ'ըսենք «կը ճանչնանք» զանոնք: Յայտնի է որ հոս իմաստը տուեալ զգայութեան վրայ զիտակցութեան կողմէ կցուած է, անոր յարակցուած է միայն. յարակցութիւն՝ որ կ'արդարանայ անով որ աւելցուածը նախկին փորձառութիւններու մէջ յաճախ անոր հետ զգացուած է որուն վրայ կ'աւելնայ իրր պատկեր հիմա, ու զիտենք թէ այս նոր անգամուն ալ մեր զգայարանական հետազօտութիւնը եթէ առաջ տանէինք վերստին պիտի գտնուէր անոր հետ:

բ) Բայց կայ իմաստաւորման երկրորդ պարագայ մը զոր կարելի է կոչել արտաբերեալ իմաստի պարագան ուր երևոյթը

աւելի բարդ է և յառաջացած հարցերը աւելի խորունկ կ'երևան:

Զանազան գիծեր ահա, տարբեր ուղղութիւններով, տարբեր ձևերով շատ մօտէն զիտուած՝ զանազան ու որևէ գիծեր են անոնք: Բայց հեռանանք քիչ մը, կը տեսնենք որ դարդագծութիւն մը կը կազմեն անոնք: Զէինք տեսներ այդ՝ երբ մօտէն կը դիտէինք, որովհետև այդ գիրքէն չէինք կրնար ըմբռնել այն միակ կարգը որ կար անոնց մէջ. հիմա գտանք կարգը ու զարդի այդ իմաստը կուտանք անոնց ամբողջութեան, անոնց իւրաքանչիւրը միւսներուն հետ իր յարաբերութեանցը մէջ տեսնելով, ըմբռնելով: Հոս զարդի մը իմաստը դուրս բերեմք գիծերու բազմութենէն, որուն մէջ այդ իմաստը կար նախապէս ի կարողութեան: — Զանազան բառեր դարձեալ, բայց առաջին ընթերցումով մը չենք ըմբռնիր այն նախադասութիւնը որ կը կազմեն անոնք իրապէս. երկրորդ ընթերցում մը մեզ կարող կ'ընէ դուրս բերելու այն միակ իմաստը որուն մէջ կուզան ձուլուիլ անջատ բառերուն անջատ նշանակութիւնները: — Ու դարձեալ ձայներ, յաճորդական, երբ իրենց կազմած մեղեդին շատ պարզ չէ, երաժշտութեան անվարժ լսողութիւն մը չի կրնար ըմբռնել անոնց մէջ զոյ ու անոնցմով կազմուած երաժշտական իմաստը, եղանակը: Այդ եղանակը կար սակայն այդ ձայներուն մէջ: Իրայն թէ չէր բաւեր ձայները լսել, հարկ էր ըմբռնել միևնոյն ատեն անոնց յարաբերութիւնները. ու մէյ մը որ կը խորհինք զանոնք իրենց կազմած միութեան մէջ, կը թափանցենք ձայներուն մէջ թաքուն երաժշտական իմաստին. կրնանք ըսել՝ դուրս կը բերենք իրենց մէջ ի կարողութեան գոյ ու իրագործուելու համար երաժշտական իմացողութեան մը սպասող իմաստը:

Այս բոլոր պարագաներուն մէջ իմաստը կուզայ ոչ թէ գաղափարներու զուգորդութեամբ կցուիլ տուեալին (ինչպէս այդ կ'ըլլար յաւակցեալ իմաստի պարագային), այլ իմաստը յարաբերութիւններ ըմբռնող, միութիւն մտածող մտքի մը կողմէ գաւառ կը բերուի զգայարանական տուեալներու ամբողջին, տուեալներ՝ որոնք մասեր էին միայն ի բնէ իմաստաւորեալ ամբողջի մը:

Կ'ըսենք, հետեւաբար, հոս կայ արտաբերեալ իմաստ մը:

զ) Երրորդ պարագայի մը մէջ իմաստը, այսպէս ըսենք, կը մտնուի տուեալին մէջ: Քառակուսիի մը մէջ ներգծեալ փոքր քառակուսին, լուսնին իրր մարդկային դէմք ամպերուն մէջ կենդանական կամ մարդկային կերպարանք մը տեսնուելու պարագաներուն մէջ այսպէս է: Արտաբերեալ իմաստի պարագային՝ տուեալ տարբերութեամբ կարգաւորումը նախագոյ իմաստի մը համեմատ տրուած էր կարգաւորեալ իմացականութեան մը կողմէ, ուստի զիտող միութիւն կը պարտադրուէր մեծ չափով իր հանելիք իմաստը: Հոս տուեալ տարբերութիւնն այսպէս իրենց ամբողջով աստիճան մը անտարբեր են, չէզոք են. իմաստի տրուելութեան նախաձեռնութիւնը մեծ մասամբ կը պատկանի զիրենք նկատող իմացականութեան որ այդ ինքնին անտարբեր, աստիճան մը անկապակից իրերու, տարբերուն մէջ իր խորքէն անոնց վրայ ցոլացուած իմաստ մը կը զնէ որուն կրողը կը դառնան այս անգամ այդ տուեալ տարբերութիւնը, վերև տրուած օրինակին մէջ քառակուսիները առարկայապէս նոյն մակարդակին վրայ են, բայց ըստ կամայ կրնանք մեծ կամ փոքր քառակուսին առաջ կամ ետ տեսնել և փոխել այսպէս տուեալին կտրուկը, որով և իմաստը: Պատմաբանը անցեալը հասկնալ ջանացած ու ատով վերականուցած ատեն, կարեւորութեան ինքնին նոյն մակարդակի մը վրայ դրուած դէպքերուն իր ըմբռնումին համաձայն տարբեր արժէքներ կուտայ ու այսպէս իր խորքէն մեկնութիւն մը կը բերէ անցեալին, զայն աստիճան մը կը յօրինէ: Ասոր համար է որ տարբեր պատմաբաններ նոյն իրողութիւններով տարբեր պատմութիւններ կը կառուցանեն:

Այս օրինակներուն մէջ իմաստը կամ նշանակութիւնը իրերը զիտողին, տրուած տարբեր նկատողին, առարկայական իրողութիւնները խորհողին կողմէ յղացուած է և կերպով մը ցոլարձակուած՝ այդ իմաստին ինքնին առաւել կամ նուազ անտարբեր այս տարբերուն վրայ կամ իրողութիւններուն մէջ, ինչպէս քանդակագործը իր ներքին տեսլիքին հանդէպ ինքնին անտարբեր կրաւորական կաւին կու

տայ այդ տեսիլքին համապատասխան կերպարանք մը, ուստի իմաստաւորման այս երրորդ պարագան պիտի կրնանք կոչել ներմուծեալ իմաստի պարագայ:

Նախ քան մեր նկատողութիւններուն մէջ մեր աւելի յառաջանալը պէտք է համառոտակի վերլուծենք այն գործելակերպը, պրոցեսը որ իմաստաւորող միտքինն է այս երեք պարագաներուն մէջ:

1) Այսինքն յարակցեալ իմաստի պարագային, տրուած զգայութիւններուն՝ միտքը կը կցէ նախապէս նման զգայութիւններու ատեն իր ստացած յարակից զգայութիւններէն իր յիշողութեան մէջ մնացած պատկերները ու վարմունքի ձեւերը: Իրաւ է իր այս վերջիններուն համապատասխան զգայութիւնները հիմա տրուած չեն իրեն, բայց զազափարնեբու զուգորդութեամբ, ըսինք, հիմա, ներկային մէջ տրուած զգայութիւնը կը կանչէ այդ միւսներէն մնացած պատկերները և վարուելակերպի ձգտումները ու միտքը աւանդմով ամբողջացած կը խորհի այժմու տուեալը: Վերստին նկատենք մեր տուած օրինակը. սա տեսակ ձայնը շատ անգամ այսինչ անձէն լսած եմ. հիմա հեռաձայնի զծին միւս ծայրն է, չեմ տեսներ այդ անձը: Կը լսեմ միայն ձայնը. բայց այս վերջինը միտքիս մէջ կ'արթնցնէ զազափարնեբու զուգորդութեամբ այդ անձին պատկերը և ես կը ճանչնամ այդ ձայնը անոր հետ մտածելով այդ անձը ու կը լսեմ այդ ձայնը իբր իւր-ձայնը: Իմ փորձառութեամբս գիտեմ և վստահաբար թէ այդ ձայնին եթէ հետեւիմ անոր յառաջ եկած տեղը պիտի գտնեմ այդ անձը, ու այս է որ կը հիմնէ ճշմարտութիւնը իմ այդ ձայնին տուած մեկնութեանս:

Այսպէսով է որ արտաքին աշխարհէն ստացած զգայութիւններուս առթիւ, որոնք անկէ քիչ մը բան միայն կուտան ինծի, ամէն վայրկեան այդ արտաքին աշխարհը շատ աւելի ամբողջապէս կը կարծեմ տեսնել: Իրապէս կը տեսնեմ զայն ոչ միայն իմ ներկայի զգայութիւններովս այլ նաև ու նոյնիսկ առաւելապէս՝ իմ բոլոր անոնց կապուած անցեալի զգայութիւններովս՝ որոնց իմ մէջս ձգած պատկերները, գազափարները, վարմունքի ձգտումները կ'ու-

զեկուզուին զազափարներու զուգորդութեամբ ներկայիս տրուած զգայութիւններուս առթիւ: Անցեալին, զազափարներու զուգորդութեամբ ներկան ամբողջացնելը հետեաբար զլիսաւոր պրոցեսն է յարակցեալ իմաստով իմաստաւորման պարագային:

2) Աւելի բարդ է անշուշտ մտքին գործելակերպը արտաբերեալ իմաստի պարագային, երբ տուեալ տարրերու ամբողջութեան մը մէջ հոն նախապէս գրուած իմաստ մը դուրս կը բերենք, կ'ըմբռնենք,

Կարգաւորող սկզբունք մը — կեանք կամ Միտք — կարգ դրած է սկզբնապէս՝ նիւթական տարրերու մէջ. մարմնի գործարանաւորութիւնը կազմող մասերուն, արձակ խօսքի մը կամ քերթուածի մը բառերուն, եղանակի մը ձայններուն, չէնքի մը զանգուածներուն ու զիծերուն, անդրիի մը կամ նկարի մը ձևերուն կամ գոյներուն մէջ: Այս բոլորին մէջ գոյութիւն ունեցող իմաստը այդ կարգէն իսկ կ'ելլէ, կը նոյնանայ յաճախ նոյնիսկ այդ կարգին հետ: Այդ բոլորին մէջ իմաստը բռնել զանոնք բաղկացնող տարրերը ասոնց տիրապետող միակ կարգին մէջ հանելով ու ըմբռնելով կրնայ ըլլալ: Եթէ այդ տարրերը — մարմնի մասեր, բառեր, ձայներ, զիծեր, ձևեր կամ գոյներ — զատ զատ միայն տեսնենք, իրարմէ անջատ մտածենք, անոնցմով չինուած ամբողջները իմաստ չեն ունենար: Իսկ եթէ զանոնք յաջողինք ըմբռնել զիրենք գործարանաւորող, զիրենք շարադասող ու միաւորող կարգին մէջ որուն Օրէնքին տակ իսկ խմբուած են անոնք, այն ատեն իրենցմով չինուած ամբողջները պիտի հասնինք հասկնալու իբր գործարանաւորութիւն, գրական կտոր, եղանակ, չէնք, անդրի կամ նկար: Որովհետև այդ տարրերը իրենք ալ այդպէսով ու այդպէսով միայն իմաստ պիտի առնեն: Որդ, ի՞նչպէս կը հասնինք ըմբռնելու այդ կարգի ամբողջներ:

Յայտնի է որ անոնք ամէնքը, այս կամ այն կերպով իբր ի կարողութեան կարգաւորեալ ամբողջ կամ իբր գազափար նախապէս եղած են զիրենք յառաջ բերող, ստեղծող կեանքին կամ ստեղծող մտքին մէջ: Այդ յայտնի կամ խորհրդաւոր Միտքը, ըստ այդ idéeին, կարգաւորած էր զիրենք բաղկացնող տարրերը. ու այդ

պատճառով է որ այդ տարրերը յարաբերութիւններ կը ներկայացնեն, որով և կարգի մը մէջ կան։ Ստեղծագործական պրոցեսը *idéel*ն, յղացեալ ամբողջէն գացած է այդ *idéel*ն իրագործելու միջոցը տուող նիւթեղէն տարրերուն։

Քերթուածէն առաջ անոր ծնունդ Եւրոպայի *idéel*ական տրամադրութիւնը տեսակ մը հոգեկան սաղմը եղած է քերթողին մէջ որմէ հետզհետէ բզխած են ու շարուած բառերը մարմին տալով քերթուածին։ Կարելի է ըսել թէ հոս մասերէն առաջ ամբողջը եղած է, թէև իրագործուած երկին մէջ յայտ եկող ամբողջէն տարրեր բնութեամբ ամբողջ մը։

Քերթուածի պարագային մէջ քերթողը այդ ամբողջէն գացած է մասերուն, մինչդեռ մենք հիմա մասերէն միայն կրնանք երթալ ամբողջին։ Պիտի առնենք, հետեաբար, քերթողին ճամբան հակառակ ուղղութեամբ։ Ընթերցողը, այսինքն իմանալ ուզողը պիտի մեկնի տարրերէն (հոս՝ բառերէն), զանոնք տիրապետող կարգին ու անոր յայտ բերած քերթուածի գերագոյն իմաստին բարձրանալու համար։ Ուրեմն ինքնին արդէն կարգ մը ունեցող, իմաստ մը կրող որեւէ իրականութիւն արտաբերելու համար անհրաժեշտ է այդ իմաստը իրենց մէջ կրող այդ տարրերը նախըզալ կամ ըմբռնել։ Գործարանաւորութեան մը գրութիւնը չենք կրնար հասկնալ առանց բլիթները, հիւսկէնները ու անոնցմէ շինուած տարրական կենսաբանական կազմութիւնները ճանչնալու։ Քերթուած մը չենք կրնար ըմբռնել առանց գայն կազմող բառերը հասկնալու, ու եղանակ մը չենք կրնար երաժշտապէս մտածել առանց լսելու գայն բաղկացնող ձայները։ Բայց այդ տարրերուն միայն ըմբռնումին մէջ եթէ մնանք, անշուշտ ոչինչ կը հասկնանք բուն գործարանաւորութենէն, քերթուածէն կամ եղանակէն։ Զի բաւեր լեզու մը գիտնալ անոյ գրուած գրական կտորները հասկընալու, ու խուլ չլլալը չի բաւեր երաժշտութիւն ըմբռնելու համար։ Երկրորդ գործողութեամբ մը այս անգամ անհրաժեշտ է ուրեմն բարձրանալ, այդ տարրերը իրարու կապող յարաբերութիւններու ըմբռնումին։ Բլիթներէն և հիւսկէններէն երթալ անոնց կազմախօսական յարաբերու-

թենէն յառաջացող գործարաններուն, առնցմէ ոչ մարմնի մեծ պաշտօններ իրագործող կազմաձեւերուն, բառերէն անոնց կապակցութեամբ կազմուող նախադասութիւններուն։ Զայներէն՝ ձայներու յարաբերութեամբ ծնունդ առնող երաժշտական նախադասութիւններուն։ Բայց այս ընթացքով պիտի գտնենք որ տարրագոյն տուեալներ կապող յարաբերութիւնները իրենց կարգին զիրենք ընդգրկող աւելի ընդարձակ գրութիւններու մէջ կը մտնեն ու ասոնք ալ դեռ աւելի ընդարձակ գրութիւններու մէջ։

Յարաբերութիւնները տեսնող միաքը — ու Միտք մը միայն յարաբերութիւններ կրնայ տեսնել — հարկ է աստիճանաբար կատարէ այս վերելքը, խտրահագոյն գրութիւններէն մինչև բարձրագոյնները հասնելու համար իւրաքանչիւր պարագայի մէջ մինչև զանոնք ամէնքը ընդգրկող ամբողջական գրութեան։ Այդ կէտին վրայ պիտի գտնէ իր հասկնալիք իրականութեան իմաստը։

Յարաբերութիւններու ճանաչման այս գործողութիւնը պիտի յրաճայ ըմբռնած ամբողջին լոյսովը մասերը իրենց գերին մէջ հասկնալու, վերագնահատելու գործողութեամբ, որուն մեկնութիւն կ'ըսենք։ Տաճ մը ամբողջ տեսնելէ վերջ կրնանք մեր վերջին խօսքը ըսել անոր գերակատարներուն նկարագրին ու անոր զանազան փուլերուն նշանակութեան մասին։ Կամ շէնք մը ամբողջ ըմբռնելէ վերջ անոր զանազան մասերուն ներկայացուցած ձեւերուն գեղագիտական գերին բուն հասկացողութիւնը կրնանք ունենալ։ Ուրեմն եթէ մասերէն պէտք է մեկնիլ զանազան աստիճանի յարաբերութիւնները ճանչնալու ու այդպէսով ամբողջական իմաստին հասնելու համար, այդ ամբողջական իմաստին լոյսովը միայն պիտի կրնանք այս անգամ իրենց ճիշդ արժէքին ու նշանակութեան մէջ ճանչնալ ու գնահատել մասնակի յարաբերութիւնները ու տարրական տուեալներու զգեցած իմաստը։ Եթէ բառերով միայն կրնանք հասկնալ նախադասութիւնը նախադասութեան մէջ վերստին տրուած միայն՝ բառերը իրենց կարգին կը ստանան իրենց նշանակութեան բուն երանգը։

Ամփոփելով, տարրերու ըմբռնում, յա-

բարեբույթեանց հասկացում ու ամբողջով մասերու վերգնահատում կամ մեկնութիւն, այս երեք յաջորդական գործողութիւններով է որ իրենէ յօրինուածքով որեւէ իրականութեան ներգոյ իմաստին ըմբռնման կրնանք հասնիլ:

դ) Աստիճան մը ևս աւելի բարդ է ու նոյրը մտքի այն գործելակերպը որով ներմուծեալ իմաստ մը կը ստեղծուի ու կ'ըմբռնուի միևնոյն ատեն:

Հոս իրականութեան մը իմաստ ունենալը և անոր իմաստ տրուիլը միաժամանակ տեղի կ'ունենան: Զուտ առարկայական իրականութիւնը, որովհետեւ այս երրորդ պարագային՝ կը թուի սկզբնապէս չպարունակել որեւէ իմաստ. այսինքն առաջ եկած չըլլալ իմաստի մը օրէնքին տակ, նշանակութեան տեսակէտով չէզոք, անտարբեր տուեալ մըն է, որ սակայն կրնայ ստանալ այն իմաստը որ կուտանք իրեն: Ամպ մը չէ յօրինուած այսինչ կենդանական պատկերը ներկայացնելու համար, մենք ենք որ կուտանք իրեն այդ պատկերը, այս վերջինը, անոր վրայ մտածելով: Ահա ինչու մեր անոր իմաստ մը տալը և անոր իմաստ մը ունենալը միևնոյն ատեն գոյութիւն կ'առնեն:

Միայն թէ լինչպէս կը բերուինք այսինչ մասնաւոր իմաստը տալ առարկայական իրականութեան մը և ոչ ուրիշ մը: Եթէ կ'ըսենք թէ տուեալը ինքնին անտարբեր է որեւէ իմաստի, այս բանը պէտք չէ բացարձակ կերպով առնել: Իրապէս տուեալը կը ներկայացնէ յաճախ այնպիսի տարրեր որոնք կը քելադրեն մեզի որոշ իմաստ մը. ուրիշ տարրեր ալ սակայն անոր մէջ պիտի կարենային թելադրել տարրեր իմաստներ:

Հոս, հետեւաբար առաջին պահը իմաստաւորման պրոցեսին այդպիսի թելադրութիւն մը ընդունիլն է: Թէ ինչու առարկայական իրականութիւնէ եկած սա՞ թելադրութիւնը կը իւրացնենք և ոչ ուրիշ մը: Այդ պիտի բացատրուէր մեր տրամադրութեամբը մեր հոգեկան կամ մտաւոր նկարագրովը:

Այս թելադրութիւնը մեկնակէտը կ'ըլլայ մեր մէջ իմաստի մը յօրինումին: Իմաստ մը որ առաւել կամ նուազ բազմաթիւ տարրեր կ'ընկեր տրուած իրականու-

թենէն, ուրիշներ անտեսելով ու անոնցմով յարաբերութիւններու ամբողջ մը կը չինէ:

Այսպէս յղացուած իմաստը ի վերջոյ կ'առարկայացնենք, իբրեւ կը ցուարձակենք տրուած առարկայական իրականութեան վրայ, անով ասիկա մեկնելու համար:

Ներմուծեալ իմաստի պարագային մէջ հետեւաբար նախորդ արտաբերեալ իմաստի պարագային նման երեք պահեր ունինք իմաստաւորման պրոցեսի: Այս երեք պահերը նախորդ պարագայի երեք պահերուն հետ իրարու զուգահեռական են բայց չեն նոյնը:

Հոն նախ տարրերը կը տեսնէինք գրեթէ ամբողջապէս, հոս ալ տարրեր կը տեսնենք, բայց անոնցմէ բոլորը նկատի չենք առնել այլ անոնցմէ ոմանց թելադրութեանը կ'անսանք ըստ մեր մտքի ընտելեան:

Հոն յետոյ տարրերու յարաբերութիւնները կը դիտէինք աստիճանական վերելքով մը, ի վերջոյ ընդգրկելու համար տրուած յարաբերութեանց ամբողջութիւնը. հոս յարաբերութիւններու ամբողջը առաւել կամ նուազ աստիճանով մեր իսկ յղացումն է: Հոն վերջապէս այդ ամբողջով մասերը կը մեկնէինք ու կ'արժեւորէինք. հոս ալ մեկնութիւն մը կուտանք բայց այդ մեկնութիւնը գրեթէ բոնի կը պարտադրենք տուեալին որմէ փոխանակ ելած ըլլալու, առաւել կամ նուազ աստիճանով անոր մէջ ներմուծուած է ան:

Եթէ ուզենք հիմա մեր մատնանշած երեք պարագաներուն մէջ իմաստի արւելութեան պրոցեսին ներկայացուցած հասարակաց գիծերը երեւան բերել, պիտի ըսենք՝ երեքին մէջ ալ պրոցեսին մեկնակէտը առարկայական իրականութիւն մըն է և ելակէտը այդ իրականութեան, նշանակութեամբ մը հարստացում մեկնութեան մը շնորհիւ: Ի՞նչ որ կը տարբերի մէկ պարագայէն միւրը, այդ նշանակութեան պարունակութեանն է նախ, և յետոյ այդ նշանակութեան առաջ գալուն հոգեբանական պայմանը:

ՇԱՀԱՆ Ռ. ՊԵՐՊԵՐՆԱՆ

